

НЕМЧЕНКО Галина, НЕМЧЕНКО Іван

«ЩОБ КОЛОСИЛИСЬ ЗЕРНА ПЕРЕМОГИ»

(до 95-річчя від дня народження поетки-борця Олени Теліги)

У книзі пам'яті українського народу вписано багато імен визначних представниць нашого славного жіноцтва: досить згадати княгиню Ольгу та Роксоляну, Галшку-Єлизавету Гулевичівну й напівлегендарну Марусю Чурай, Софію Русову й Христину Алчевську, Марка Вовчка й Ганну Барвінок, Олену Пчілку й Наталю Кобринську, Лесю Українку й Ольгу Кобилянську, Марію Заньковецьку й Соломію Крушельницьку, Оксану Петрусенко й Катерину Білокур... У незгасаючому сузір'ї видатних діячок-подвижниць бачимо й Олену Телігу-Шовгенеу (1906-1942), яка прожила коротке, але яскраве й справді героїчне життя. Самобутня поетеса й полум'яний публіцист, активна учасниця націоналістичного руху 30-40-х рр. і організатор літературно-мистецької справи в еміграції та в окупованій фашистами Україні, ця вольова й відважна жінка вражала сучасників своєю цілісністю й безкомпромісністю, духовною величчю.

Творча спадщина О. Теліги представлена кількома десятками віршів, низкою статей та рецензій, фрагментом оповідання «Або-або» та начерками «Нариси вуглем». Публіцистика письменниці присвячена питанням формування української нації, виховання патріотичних почуттів, національної самосвідомості співвітчизників («Сила через радість», «Партачі життя», «Книжка — духовна зброя», «Прапори духу», «Братерство в народі»). Ці проблеми переплітаються з потребами культурного будівництва в Україні, збереження нею своєї самобутності. У статті «Нарозтіж вікна!» авторка наголошує на негативному впливі з боку Москви на долю українського народу. Вона цілком суголосна із закликами М. Хвильового та інших представників доби «розстріляного Відродження», що відстоювали вільний і незалежний шлях розвою національної культури. Ось характерна для письменниці думка: «Якщо Україна розігнеться і буде дихати — вона буде жити! А цього Москва не могла допустити нізащо. Вона щільно забила вікна, в які міг би ввірватися вітер з заходу» 1* (1. Теліга О. О краю мій... Твори, документи, біографічний нарис. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1999. — С. 166. Далі посилання на це джерело в тексті із зазначенням сторінки.). А в статті «Розсипаються мури» О. Теліга додає: «Будемо самими собою, з усіма своїми поглядами, перед обличчям людей своєї нації і хай в протилежність до забріханої большевицької пропаганди кожне наше слово буде непідробною правдою, незалежно від того, чи ця правда усім буде подобатись» (С. 157). У її публіцистиці традиційно й послідовно обстоювалися, всіляко стверджувалися як самобутність і рівноправність народів і їхніх культур, так і непідвладність і незалежність жінки у суспільстві та в родині — що є дуже важливим чинником («Сліпа вулиця», «Огляд жіночої преси», «Якими нас прагнете?»). В останній статті авторка підкреслює намагання осіб прекрасної статі бути «рівновартісним і вірним союзником чоловіка в боротьбі за життя, а головне — за націю» (С. 97).

Своє життєве й літературно-мистецьке кредо письменниця чи не найяскравіше окреслила в статті «До проблеми стилю», де подала характеристику сучасної їй епохи, на тлі якої чітко виокремлюються справжні художні вартості й «бездушна бутафорія», імітація:

«Є в стилі нашого життя і нашого мистецтва щось від буряної ночі, з диким гуркотом грому, з блискавицями, що нагло освітлюють все довкола, ясніше як день, як сірий день стилю минулого віку, коли крізь павутиння туману тяжко було доглянути сонце, що так відчувається за темрявою сьогоднішньої ночі.

Така ніч зі сліпучими блискавицями, зі загравою ранку на обрії, не раз ясніша від самого дня, є найвиразнішим символом нашої доби, її правдивим стилем, що його створила вона сама і ті мистці, які справді її відчули.

Доба, що зродила цей стиль, є, безперечно, найбурхливішою, а тим самим — найбільш переходовою. Її невпинний рух змушує людей, які хочуть іти з нею в ногу, не до статичного думання — міркування, лише до динамічної загостреної думки — рішення» (С. 124).

З такими мірками підходила поетеса й до власної творчості, плекаючи й виробляючи синтетичний стиль, який «стинає криваві зигзаги, викликані шаленим темпом нашого життя, і збирає розкидані факти в одну чітку лінію від минулого до майбутнього» (С. 125). Вона домагається «простоти й ляконічності», дбає про «живий і суворий голос правдивого сучасного стилю».

У ліричному доробку О. Теліги особисте тісно переплітається з громадським, загальнонаціональним і вселюдським, філософські роздуми поєднуються з виявами жаги до боротьби, діяльного й насиченого життя. Провідними є такі тематичні напрямки: відображення драматизму долі емігрантів («За кордоном», «На п'ятім поверсі», «Чорна площа»), національно-визвольні й ностальгійні мотиви («Поворот», «Засудженим», «Пломінний день»), осмислення ролі жінки в сім'ї та в громаді («Мужчинам», «Чоловікові», «Вечірня пісня», «Відповідь»), любовна тема («Весняне», «Тільки вечір злітає на місто...»), «Танго», «Літо»), вітаїстичні мотиви, утвердження оптимістичного погляду на світ («Неповторне свято», «Радість», «Усе — лише не це! Не ці спокійні дні...»).

Твори О. Теліги часто будуються на контрасті: між мрією й реальністю, між батьківщиною та чужиною, між подвижництвом і міщанським самозаспокоєнням. У ліричній замальовці «За кордоном» авторка передає світлі дівочі надії, очікування чогось казкового, незвичайного: «Ех, в експресі світлому, блискучому / З головою у вікні за шибою, / Над річками полечу, над кручами, / Десь далеко, там, де щастя здибаю» (С. 16). Але дійсність виявилась сірою й буденною — з дощем та «душними, тяжкими ранками». Замість феєричних поїздів і «двірця з очима електричними» на героїню чекають мандри «поміж сіл чужих і станцій дощатих» такими непривабливими «розбитими фурманками» під гул надокучливих комарів та оводів. Де вже там літати на крилах фантазій («Світлим мріям про життя з експресами / Я справляю невеселі проводи»).

У низці автобіографічних віршів цей мотив варіюється. В поезії «На п'ятім поверсі», навіяній варшавськими враженнями подружжя Теліг, емігрантські будні показані як «та ж незмінна пісня», «все те ж життя бездомних волоцюг», як «тяжких турбот ржавіючий ланцюг», від якого так хочеться звільнитись. Герої перебувають у постійних думках про можливість заробітку, безрезультатно оббивають пороги в пошуках хоч якогось місця: «І невідмінно — березень чи грудень — / Все те ж питання й відповідь:

«На днях»... / Все та ж потіха: «Може, якось буде»... / Все так же — в мозок найгостріший цвях» (С. 38). За допомогою повторів у тексті письменниця створює враження одноманітності, безпросвітності животіння на чужині. Проте герої не скоряються недолі, лихим обставинам. Кохання й обопільна підтримка забезпечує їм бадьорість духу, кличе на шлях пригод і небезпек у незвідані краї.

Інша потужна сила, що дозволяє долати щоденні випробування й негаразди, — це щира дружба, товариська рука, наявність однодумців. Цей мотив відлунує в присвятах В. Куриленкові («Соняшний спогад», «Життя»), Н. Ливицькій-Холодній («Відвічне»), Л. Мосендзові («Лист»), Д. Донцову («Не любов, не примха й не пригода...», «1933-1939»).

А наймогутніше джерело душевних сил і нескорености перед лихоліттям в еміграції — це віра у повернення в Україну. У поезії «Поворот», написаній на початку 30-х рр., О. Теліга зуміла точно віддзеркалити почуття і враження багатьох співвітчизників-вигнанців, їх реакцію на зустріч із рідною землею. Такі вимріяні миті стали реальністю в 1941 році, коли чимало націоналістів повернулося на батьківщину з метою відродження її державности й незалежності. Отже, поетка володіла даром бачити майбутнє. Пророчий струмінь у її вірші свідчить про надзвичайну чутливість авторки, глибину переживань, викликаних розлукою з Україною, а ще — тверду переконаність, що доля дасть шанс борцям-патріотам виступити з визвольною місією:

Це буде так: в осінній день прозорий

Перейдемо ми на свої дороги.

Тяжке змагання наші душі зоре,

Щоб колосились зерна перемоги.

І те, що мрією було роками,

Все обернеться в дійсність і можливість,

Нам буде сонцем кожний кущ і камінь

У ці хвилини — гострі і щасливі! (С. 23).

Миттєвість зустрічі з вітчизною обіцяє незвичайне піднесення, безмежну радість від довгоочікуваного «повороту» до свого національного середовища («наші села й люди», «прийдемо — до свого міста», «захоплять владно зголоднілі груди / Своє повітря — тепле та іскристе!»), але й водночас охолоджує героїв. Звідки ж отой сум, що його несе «зловіщий вітер»? Чому серце потрапляє в «крижаний протяг»? Ці відчуття пов'язуються з блискавичною думкою: «Усе нове...», із закономірним відкриттям для себе чужости й навіть ворожости батьківського краю, адже там стільки часу господарювали большевики. Штрих «і до старої вишні / Не вийде мати радісно навпроти» прочитується і в пляні родинної драми (ненька О. Теліги померла в еміграції), і в загальнонаціональному ракурсі (загибель вишнево-сонячної України внаслідок комуністичних експериментів). Проте хоча й боляче усвідомлювати рідну землю як чужину, хоч образливо слухати над «тим же самим полем», як лине «інша, незнайома пісня», герої не повинні впадати в розпач, зневірюватися, а навпаки — мають швидко зорієнтуватись у подіях з користю для справи,

розпізнати прихильників і супротивників: «Душа з розбігу стане на сторожі, / Щоб обережно, але гостро стежить / Всі інші душі — зимні чи ворожі. / І всі глибокі поміж ними межі» (С. 23). «Поворот» на батьківщину — це не тільки сповнені романтики пригоди, а й суворі, болючі випробування. І здолати всілякі небезпеки зможуть сильні, загартовані особистості, об'єднані гарячою любов'ю до України. Лише в разі згуртованості й цілеспрямованості, жертвності й відваги героям усміхнеться звитяга, а рідний край їх стріне, як своїх: «Не треба смутку! Зберемось відразу, / Щоб далі йти дорогою одною. / Заметемо вогнем любови межі. / Перейдемо убрид бурхливі води, / Щоб взяти повно все, що нам належить, / І злитись знову зі своїм народом» (С. 23).

У вірші «Поворот» поетеса виступає від імени загалу борців, її «я» розчиняється в колективному «ми», невід'ємною часткою якого вона себе вважає. І це дає авторці право висловити характерні для молодого покоління в еміграції погляди, наміри, заповітні мрії. Здається, як ніхто інший, поетка пережила й перестраждала долю «поворотців». Її твір мав великий резонанс у середовищі українських вигнанців. Адже стільки з них прагнули вернутись додому переможцями й понад усе бажали здійснення вимріяного «злиття» зі своїм народом.

Лірика О. Теліги позначена героїчним патосом, звеличенням подвижництва й самопосягати в ім'я України. Її присвята-реквієм «Засудженим», викликана арештом і стратою поляками вояків ОУН Василя Біласа й Дмитра Данилишина 24 грудня 1932 року в місті Львові за вчинену ними акцію в Городку, звучить як сувора клятва борців продовжувати справу полеглих. Імена загиблих юнаків розпалюють «пожежу пригаслу», линуть землею, мов «гімн урочистий, мов визвольне гасло», пробуджуючи в серцях жагу діяння й жертвності:

Над могилою вашою тиша і спокій,

Та по рідному краю — зловіщі вогні.

І піти по слідах наших скошених кроків

Рвучко тягнуться сотні окрилених ніг (С. 57).

У триптиху «Чорна площа» авторка наголошує на важливості відчуття вірного й надійного плеча поруч. Тоді мізернішають і здаються нікчемними внутрішні конфлікти, суперечки з колишніми приятелями, хоча й завдали вони стільки болю. Але можливість з'ясувати, хто є хто, від кого чекати зради, а кому завдячувати підтримкою, дарує героям піднесеність душ, віру в себе й свого хай і поодинокого однодумця. І тоді «знову тіло — напрутий лук, / Дика радість — стрілою вгору». І тоді «тільки вітер нас буде бити / По кривавих, щасливих лицях!»

Героїні віршів О. Теліги ніжні й чуйні, лагідні й шляхетні, але водночас вольові й відважні, здатні стати в битві поруч із чоловіками або й замінити їх у хвилину скрути — «взяти зброю з вашої руки і вдарить твердо там, де треба вдарить («Відповідь»). Вони палко мріють про «гарячу смерть — не зимне умирання», бажать зійти «на кам'янистий верх / Крізь темні води й полум'яні межі» («Лист»). Авторка відкидає думку про жінку як слабку, обмежену в правах і можливостях людину, приречену жити у своєму міщанському

закутку. Це передовсім яскрава особистість, яка не поступиться своїми чеснотами перед чоловіцтвом. Її теж приваблює «молодече бажання чину», надихає очікування «канонади грізного грому» («Чоловікові»), бо це ознака самої доби: «Не цвітуть на вікні герані — / Сонний символ спокійних буднів. / Ми весь час стоїмо на грані / Невідомих шляхів майбутніх» (С. 34).

Йти назустріч випробуванням, а коли випаде, то й смерті, поряд із своїми обранцями — ось вибір жінок-громадянок, достеменних патріоток. Їм імпонують «блискавок фанатичні очі, / А не місяця мрійний спокій».

У вірші з ліричною назвою «Вечірня пісня» О. Теліга ніби вступає в полеміку з автором однойменної ідилічної перлини В. Самійленком. Якщо у творі цього мистця домінує лагідність, гармонійність, то в письменниці бачимо суцільні дисонанси. Вже першими рядками О. Теліга вводить читача у світ контрастів — як у природі («за вікнами день холоне — / У вікнах перші вогні»), так і в житті й побуті героїв («замкни у моїх долонях / Ненависть свою і гнів», «зложи на мої коліна / Каміння жорстоких днів», «срібло свого полину / Мені поклади до ніг»). Як тільки вмирає («холоне») день і надходить вечір, жінка традиційно вступає у двобій з тими силами, що гнітили її чоловіка, з усіма його турботами й негараздами, — і вони розчиняються в люблячому серці. Дружина ніби перебирає на себе цей незмірний тягар, а натомість додає коханому міцности, сили духу, віри в себе, відроджує до повнокровного й діяльного життя, «щоб вільне розкуте серце / Забилось знов гаряче», щоб згасло «полум'яне пекло» в очах і в думках милого. Героїня сповнена відповідальності за свою високу місію — зцілити чоловіка від сумнівів і вагань, додати йому мужности й відповідальности, готовності здолати всі життєві перешкоди. Якщо ж коханого покличе громадянський обов'язок, коли «простори / Проріже перша сурма», жінка не виявить слабкості чи розпачу, натомість продемонструє свою волю й витримку: «Не візьмеш плачу з собою — / Я плакати буду пізніш. / Тобі ж подарую зброю: / Цілунок гострий, як ніж. / Щоб мав ти в залізнім свисті / Для крику і для мовчань — / Уста рішучі, як вистріл, / Тверді, як лезо меча» (С. 46). Героїня вірша володіє справді сильним характером. Ніжність і турботливість у ставленні до чоловіка в неї поєднується з настійністю й вимогливістю, мужністю й громадянськістю. Суворого й вольового відтінку цій жіночій пісні надає відповідно підібрана лексика (ненависть, гнів, пекло, сурма, морок, зброя, ніж, вистріл, лезо меча), влучні метафори («каміння жорстоких днів», «срібло свого полину»), епітети («уста рішучі», «цілунок гострий», «чорний морок»), як і численні алітерації «р». Внутрішня зосередженість, наполегливість і завзяття, якими відзначається вдача героїні, були притаманні й самій авторці.

Цілком суголосною з «Вечірньою піснею» в пляні вияскравлення ролі жінки в родині й суспільстві є поезія «Мужчинам». Це ліричне послання констатує як несумісність двох традиційних начал у світі, так і їхню нерозривність і взаємодоповнюваність. Самою природою жінка покликана облагороджувати представників сильної статі, надихати їх на героїчні діяння. Отже, це й берегиня домашнього вогнища, і потужна мобілізуюча сила: «Не зірвуться слова гартовані, як криця, / І у руці перо не зміниться на спис, / Бо ми — лише жінки. / У нас душа — криниця, / З якої ви п'єте. / — Змагайся і кріпись!» (С. 18).

У всі часи українки відзначались активною вдачею, діяльним началом. Ці риси викристалізувались з неабиякою виразністю в новітню добу. Сучасні жінки, на думку О. Теліги, мають можливість якнайповніше виявити себе. Доречним буде навести тут її твердження зі статті «Сліпа вулиця»: «Роля української жінки є так само виняткова, як винятковим є положення її краю. Вона мусить бути і його будівничим, допомагаючим мужчинам, і в той же час господинею в житті мужчин» (С. 123). Саме такого погляду й дотримується поетка в посланні «Мужчинам»: «Все, що дає життя, іскристе і багате, / Мов медоносний сік, збираємо для вас». Опосередковане порівняння з бджолами-трудівницями вияскравлює вагомість жіночого начала. Героїні О. Теліги не тільки озброюють своїх коханих енергією та оптимізмом, а й здатні пліч-о-пліч із ними піти в бій за високі ідеали: «Гойдайте ж кличний дзвін! / Крешіть вогонь із кременів! / Ми ж, радістю життя вас напоївши вщерт, / Без металевих слів і без зітхань даремних / По ваших же слідах підемо хоч на смерть!» (С. 18). Це вияв самопожертви й вірності як у коханні, так і в служінні рідному краю. Поетеса ніби творить сучасний міф про амазонок, заснований на цілковитій реальності і значною мірою переорієнтований: войовничість жінки поєднується не з ненавистю до чоловіків, а з любов'ю та відданістю.

Поезія з категоричною назвою «Я руці, що біла, не пробачу...» продовжує не раз підняту О. Телігою і в публіцистиці, і у віршах, і в листуванні проблему гармонії у взаєминах між представниками протилежних статей. Письменниця обстоює цілковиту незалежність своїх посестер і в думках, і в поведінці. Жінка не мусить бути рабинею, як колись, не повинна зносити лайку, побої з боку чоловіка, адже це принижує обох. У згаданій уже статті «Сліпа вулиця» О. Теліга веде мову про той «високий мур», що раніше «ділив тісне подвір'я жіночого життя від широкого світу, доступного тоді лише мужчинам» (С. 116). Цей «мур» постійно існував і у внутрішньому укладі, де чоловік традиційно виконував функції всевладного хазяїна становища, міг образити чи й побити дружину. Героїня твору поетеси — це яскрава особистість, горда своєю людською неповторністю. Міць її натури відлунює в карбованих словах:

Я руці, що біла, не пробачу —

Не для мене переможний бич!

Знай одне: не каюсь я, не плачу,

Ні зітхань не маю, ні злоби.

Тільки все у гордість замінила,

Що тобою дихало й цвіло,

А її тверда й холодна сила

Придушила тепле джерело (С. 42).

«Рука, що біла» (чи в прямому, чи в переносному значенні — словами), викликає в героїні не так обурення, як відчуття своєї вищости. «Переможний бич», «шпіцрута» — це ніби щось ірреальне, що ніяк не може вплинути на її поведінку. Героїня не бажає

відповідати адекватно: вона не принизиться до рівня свого кривдника, не вдаватиметься до образ чи погроз — «все у гордість замінила, / Що тобою дихало й цвіло». Цією метафорою авторка наголошує на відмінності психіки своєї героїні та її обранця, що виявляється в наслідках конфлікту. Вольова, духовно сильна жінка «придушила» в собі «тепле джерело» ніжності й лагідності, а натомість постало гостре відчуття власної гідності: «Але навіть за твою шпіцруту / Стріл отруйних я тобі не шлю, / Бо не вмію замінять в отруту / Відгоріле, соняшне «Люблю» (С. 42). Це важливо не стільки для коханого героїні, присоромленого такою відповіддю на його вчинки, як для неї самої. Кризова ситуація відкрила в жінці приспані резерви, гордість і самоповагу.

Досить характерною для О. Теліги є поезія-полеміка «Не треба слів. Хай буде тільки діло...», адресована В. Стерницькому, авторові статті «Стиль нового покоління», опублікованої у «Віснику» за 1933 рік (кн. 6). Письменниця не погоджується з ним у тому, що для сучасної молоді характерний лише культ дії, справи («чого ми не можемо і не хочемо виразити в словах, стане живим в ділах»), ігнорування своїх почуттів, притлумлення емоційної стихії. Не без скепсису й іронії наводить вона на початку вірша думки В. Стерницького та його прихильників:

«Не треба слів. Хай буде тільки діло.

Його роби — спокійний і суворий.

Душі не плутай у горіння тіла,

Сховай свій біль. Стримай раптовий порив» (С. 28).

Мимоволі згадуються рядки з поезії Олега Ольжича «Нащо слова? Ми діло несемо...» з акцентуванням на тому, що «дзвінкіший чин / За словоблудіє і за тимпани». Але для О. Теліги як опонента В. Стерницького «у святім союзі / Душа і тіло, щастя з гострим болем», її сміх «рветься джерелом на волю». Вона не є прибічницею суворого аскетизму, відмови борця від земних щедрот (принагідно згадаймо настільну книгу багатьох поколінь у совєтські часи «Як гартувалася сталь» М. Островського — з оспівуванням революційної одержимості й відречення від кохання в ім'я боротьби). Ні, героїня О. Теліги, як і вона сама, не бажає йти таким шляхом. Але це зовсім не означає відсутності мужності й відваги, як не пов'язується і з відступництвом та відмежуванням від громадських справ. Навпаки: жінка-борець, відповідно до бачення О. Теліги, є лагідною і сильною духом, емоційною й водночас розсудливою, зібраною й безкомпромісною. Ось її самохарактеристика:

Не лічу слів. Даю без міри ніжність.

А може в цьому й є моя сміливість:

Палити серце — в хуртовині сніжній,

Купати душу — у холодній зливі.

Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив,

Та там, де треба, я тверда й сувора:

О краю мій, моїх ясних привітів

Не діставав від мене жодний ворог (С. 28).

У віршах О. Теліги звеличується цілісна особистість, вольова натура (без огляду на її стать), здатна творити свою долю, вступати в бій із життєвими негараздами й небезпеками. Такі герої мають радісне, оптимістичне світосприйняття, відзначаються гідністю й гордістю, наполегливістю й безстрашністю. У них «душа горить — життя таке іскристе» («Відвічне»), їм бажається «якогось вітру, сміху чи злоби», якогось небуденного вчинку («Усе — лише не це! Не ці спокійні дні...»):

Не бійся днів, заплутаних вузлом,

Ночей безсонних, очманілих ранків.

Хай ріже час лице добром і злом!

Хай палять серце найдрібніші ранки! (С. 56).

Така романтична окриленість, прагнення до незвичайних відчуттів, якнайповнішого вияву власних потенцій притаманні й любовній ліриці О. Теліги, заснованій на автобіографічному матеріалі (наприклад, спомини про перше дівоче захоплення Ростиславом Орловим ще за перебування на батьківщині часів УНР у вірші «П'ятнадцята осінь»). Емоційна повільність, яка охоплює юнку, фіксується як «незнана радість і незваний сум», «не буря ще — її далекий шум», «ще не любов — передчуття любови». Тут можна згадати й ліричні замальовки, пов'язані з постаттю М. Теліги, що став чоловіком письменниці. З ніжністю оповідає авторка про свого обранця, про його тугу за Україною («Сонний день»: «Голос твій затремтів, мов птиця, / Під потоком палаючих слів / Про козацькі степи й станиці / І про все, що лише присниться, / Не на рідній землі» (С. 20). Лагідні, світлі настрої пробуджують поезії «Весняне», «Тільки вечір злітає на місто...», «Літо», в яких природа відтінює красу почуттів закоханої героїні. У віршах «Радість», «Танго», «Козачок», «Сьогодні кожний крок хотів би бути вальсом...» домінує образ танцю (козачка, танго, вальсу), через який О. Теліга передає душевні стани людини.

Та не завжди добереш слова, щоб передати те, що відчуваєш. Ця думка пронизує присвяти Д. Донцову, котрий став для письменниці справжнім кумиром, зустрічі з яким перетворювались на квітуче свято. Те почуття не назвеш коханням, як до Михайла, не схоже воно й на просту данину шани як учителеві й порадинові. То було щось незмірно-величне, що підносило й окриляло душу: «Не любов, не примха й не пригода — / Ще не всьому зватися дано! / Ще не завжди у глибоких водах / Відшукаєш непорушене дно! [...] Не любов, не ніжність і не пристрасть... / Але серце — збуджений орел! / Пий же бризки, свіжі та іскристі, / Безіменних, радісних джерел!» (С. 33). Промовистий заголовок твору — «Без назви» — підкреслює складність і багатоманіття станів людської душі, тайники якої далеко не завжди є настільки пізнаваними, щоб здобутись на звичну характеристику.

Справжньою перлиною в ліричному доробку О. Теліги є поезія «Літо», насичена радістю життя й кохання. Джерелом почуттів, якими вщерть переповнений вірш, дослідники вважають ставлення письменниці до Д. Донцова. Хоча, як відомо, свою велику любов до Михайла, чоловіка, вона пронесла до останньої миті й розділила з ним смертну хвилину.

Наскрізним образом твору є спекотливий літній день, який виявляє екстатичний стан душі й тіла героїні. Еротика, якою перейняті строфи, природна й невимушена:

Топчуть ноги радісно і струнко

Сонні трави на вузькій межі,

В день такий — віддатись поцілункам,

В день такий — цілим надхненням жить!

П'яним сонцем тіло налилося,

Тане й гнеться в ньому, мов свіча;

І тремтить схвильоване волосся,

Прихилившись до мого плеча (С. 29).

Неповторна краса почуттів, які переповнюють єство жінки від близькості з коханим на тлі чудової природи, передається авторкою за допомогою таких вишуканих і водночас простих мазків, що не можуть не привабити своєю щирістю й нештучністю: «В сотах мозку, золотом прозорим, / Мед думок розтоплених лежить, / А душа вклоняється просторам / І землі за світлу радість — жить» (С. 29). Герої ніби розчиняються в чарівному світі природи й кохання, настільки первозданно-чистими й глибинними видаються їм ті емоційні хвилі, на яких вони плінуть у вічність. Мимоволі згадується Ольжичева мініатюра «Яблуна на горі» з її потужним патосом вітальності, відчуття себе невід'ємною часточкою невмирущого й прекрасного всесвіту. Напрошується паралель і з поезією Є. Маланюка, з казковістю відчуттів змальованих ним закоханих героїв («І час настав. І сталося вічне...»). У гіперболізованих висловах, якими послуговується О. Теліга, вловлюється романтична окриленість і максималізм її героїні, яка вдячна світові за подаровану їй життєву снагу, «за те, що стільки уст палило / І тягло мене вогнем спокус»; «за те, що замінить несила / Ні на що — твоїх єдиних уст».

Лірика поетеси щира, довірлива, сповідальна. У кожному жесті, у кожному виписку емоцій героїні завжди впізнаванною є сама авторка. Читаш її твори і постійно ловиш себе на відчутті, що «весь час до мене радість тулиться». Такою променистою й життєлюбною видається поезія О. Теліги, що сповнює читача енергією, жагою діяння й надхненністю. Її спадщина — це скарбниця високих злетів душі, а доля — зразок героїзму й подвижництва. Жіночністю й мужністю, гострим розумом і жертвністю письменниця ввійшла у свідомість багатьох українців як уособлення прагнення нації до волі й самоствердження. Це «поетка вогняних меж» (Д. Донцов) і «кремінь, що викрешував іскри» (У. Самчук), це «національна героїня» (В. Державин) і «поетка твердості, чести й гордості» (О. Жданович), це «лицар між українськими поетесами» (М. Неврлий) і «патріотизму звага невтоленна» (Яр Славутич).

У ліриці О. Теліги могутньо поєдналися два струмені — неоромантизму й неокласицизму. «Романтизм її поезії, — відзначає Б. Червак, — це сплетіння оригінальних образів, поетичних тропів і символіки, які малюють новий внутрішній світ людини, позбавлений сірости, понурости й песимізму. Бунтівна стихія — ознака її романтизму. Це стихія, що не визнає напівтонів, розчуленості й сентименталізму» 2* (2. Червак Б. Олена Теліга: Життя і творчість. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1997. — С. 26). Неокласицизм авторки виявляється передусім у вишуканості й відточеності ліричного вислову, культивуванні канонічних форм.

У творчості письменниці відчутні «шляхетність лінії, скупість, ляконізм виразу, незвичка доцільність будови» (Д. Донцов). А це риси справжньої майстерності. Наскрізними образами в її доробку є рух, неспокій, вихор, круговерть, завірюха, вогонь, що підкреслюють романтичність і одержимість самої О. Теліги, котра відкидала обивательське животіння й затишок в ім'я неабиякого чину, подвигу. Для неї характерні метафори — «туги золота отрута», «поцілунків / Весняна, бурхлива завірюха», «стріла образи», «пожежа гніву», «брязкіт мрій, розбитих на кавалки», «душа моя горить сьогодні», «теплий мох підбирає кроки». Своєрідними є порівняння поетеси — «хлопчина рветься, як метелиця», «розпач — найгірший трунок», «захід сонця — мов кривава рана», «кожне із слів яскравих / Обірвалось на душу мляву, / Ніби весла на став», «хай мій клич зірветься у високість / І, мов прапор в сонці, затріпоче». Традиційно авторка звертається до гіперболізованих виразів, щоб передати небуденність ситуації чи стану героя («всю пекучу змору / Захлисне і напоїть море», «Забрати все! Себе віддати всьому!», «все заповнює весняний сміх», «кожний крок — сліпуча блискавиця, / А душа — польовий, буйний вітер», «не піймасш: я — вогонь, я — вихор!»). Художні означення теж, як правило, містять відтінок перебільшення: «бурхливі води», «пекуча змора», «дика радість», «зловіщий крик», «найгостріше слово», «чорне сонце», «ніч розбурхана», «спопелілий морок», «невтомний сокіл», «невимовна міра». Полюбляє О. Теліга й метонімії («олив'яне лице юрби», «я руці, що біла, не пробачу», «замінить несила / Ні на що — твоїх єдиних уст», «цілий день я проброджу марно, / Не зустрівши очей твоїх»), перифрази — «іншій Пані — Рідній і Єдиній» (Україні), «блимає нафта» (ліхтарі), «розгораються уста і лица Неспокійним, пурпуровим квітом» (рум'янцем). Особливої виразності, суворості й контрастності творам письменниці надають численні протиставлення й заперечні конструкції («перо не зміниться на спис», «не у залізнім гімні, — / У сріблі ніжних слів, у вірі в вашу міць», «щоб крикнув хтось: ненавидь і люби — / І варто буде жити чи вмирати», «незнаний нам початок і кінець, / Не розуміємо таємну міру, / Коли життя сплітає у вінець / В незнаній черзі віру і зневіру», «не Лев, а Діва наш відвічний знак, / Не гнів, а ніжність — наша вічна сила»). Вірші насичені викристалізованими, відгранованими фразами, що звучать афористично («Тільки тим дана перемога, / Хто й у болі сміється міг!»; «Лише по спеці гряде жданий грім / І з хмар сковзне багнетом блискавиця»; «Не зродиться полум'я з вогненних блисків»). Нерідко це самохарактеристики, що давно вже стали крилатими («Рудим конем летить за небосхил / Моя душа в червоній амазонці»; «Хай несуть мене бурхливі води / Від пориву до самого чину!»; «Душа моя сьогодні грає / І рушає на шляхи великі»; «Нехай життя хитнеться й відпливе, / Мов корабель у заграві пожежі»). Схильність до лапідарності, стислості й влучності вислову виявляється в насиченні текстів короткими й рвучкими фразами («Ти в тінь не йди. Тривай в пекучій грі»; «Та ось вже ніч. І на руці твій дотик»), окличними й

питальними конструкціями («Тримай! Тягни нагору! / Греби скоріше і пливи, пливи!»); «Мій день єдиний! Неповторне свято!»; «Махнуть рукою! Розіллять вино! Хай крикне хтось! Хай буде завірюха!»; «Здається, падав сніг? Здається, буде свято? Заквітли квіти? Зараз чи давно?». Такі синтаксичні ланки передають ті бурхливі пристрасті, якими вирує внутрішній світ героїні, її небайдужість до всього, що оточує, бажання вплинути на хід подій, на людські долі. Часте використання дієслів наказового способу («Змагайся і кріпись!», «Гойдайте ж кличний дзвін!», «Крешіть вогонь із кремнів!», «Змагайся і шукай! Вдивляйся в очі пристрастей і зречень!») засвідчує категоричність і безкомпромісність поетки, її активну життєву позицію.

Подібно до Євгена Маланюка, Олега Ольжича, Юрія Липи, Олекси Стефановича та інших співців з її оточення, О. Теліга надавала ваги у своїх текстах різноманітним повторам. Вони допомагають авторці сконцентрувати увагу читача на певному явищі, процесі або ж настроях героїв. Це й лексичні повтори («І тому росте, росте прокляття!», «Для тебе ж захід — завжди тільки захід!», «Сірий натовп, похмурий натовп»). Особливої емоційної наснаженості творам надають анафоричні конструкції:

Хай назустріч ідуть мені люде!

Хай цілує непроханий вітер!

(«Тільки вечір злітає на місто...»);

Десь, цілком недалеко, засліплює світло,

Десь ридають трамваї і мучаться авта

(«Чужа весна»).

Це й смислові повтори, які орнаментують текст, або слугують обрамленням. Так, увесь вірш «П'ятий поверх» узято в кільце фразами про «незмінну пісню», яка чекатиме «завтра зрання» подружжя емігрантів. Обрамлюючий образ — «тяжких турбот ржавіючий ланцюг» — передає приреченість українців, відірваних від батьківщини, на злидні й животіння в нетрях чужинецьких міст — без роботи, без надії вирватись із тенет сірої й непривабливої буденщини, без будь-якого просвітку.

У пляні ритмомелодики ліричний доробок О. Теліги характеризується домінуванням ямбічних розмірів (найбільше — Я5, рідше — Я4 і Я6), хорею (в основному — Х5) та дольника. Серед тримірників поетеса віддає перевагу анапестові (Ан3 та Ан4). З-поміж строфічних форм переважають катрени з перехресним та оповитим римуванням. Зустрічаємо в письменниці й зразки п'ятивірша («Сонний день»), сонета («Напередодні»). Рими підкреслено неточні: кликала — великому, зливою — щаслива я, заблукана — розлукою, келихом — скелистим, дороги — навздогін, зречень — вечір. Проте часом авторка звертається й до точних рим: грати — вмирати, шпіцруту — отруту, брами — дарами, сніжно — ніжно, хмарно — марно, чужиною — одною.

Поезія О. Теліги, як відзначав Д. Донцов, створює «загальне враження чогось, що пориває душу від приземного, сірого, буденного — в небо, в височину» 3* (3. Донцов Д. Поетка вогняних меж // Українське слово. Хрестоматія української літератури та

літературної критики ХХ ст.: У 4 книгах. — К., 1994. — Кн. 2. — С. 601). Оце прагнення піднести людський дух у високості завжди приваблюватиме до її ліричного ужинку й публіцистичної спадщини читацький загал.

У добу незалежності пам'ять визначної доньки українського народу широко вшановується на її батьківщині. В Києві функціонує Видавництво імени Олени Теліги при Фундації імени Олега Ольжича; на честь письменниці названа одна з вулиць у Шевченківському районі столиці; її ім'я присвоєне школам Києва, Феодосії... Високі ідеали поетки прагне втілювати в життя Всеукраїнське жіноче товариство імени Олени Теліги.

Незабутня постать легендарної поетеси-борця стала об'єктом художнього осягнення у творах закордонних і вітчизняних літераторів, а саме: О. Бабія («Пісня про Олену Телігу»), Є. Маланюка («Аще забуду тебе, Ієрусалиме...»), О. Лятуринської («Олені Телізі»), Н. Ливицької-Холодної («За вогнем шарлату», «Лист», «Ліричний спогад»), О. Король («Олені Телізі»), С. Кушніренка («Психопортрет»), М. Ситника («Олена Теліга»), Д. Гуменної («Хрещатий Яр»), Л. Вишеславського («Хрест Олени Теліги»), Д. Рихтицької («Жар-птиця»), М. Щербака («Олена Теліга»), Яра Славутича («Моя доба»), Г. Мазуренко («Пам'яті Олени Теліги»), К. Штуля («Поворот»), Г. Черінь («Світлі промені») та ін. Про долю письменниці йдеться в численних радіопередачах і теленарисах. Можна з певністю сказати, що мрія О. Теліги здійснилась, їй вдалося назавжди «злитись» з рідним краєм і своїм народом, стати «символом української нації» (Н. Миронець).

Минатимуть десятиріччя й століття, і нові співці звеличуватимуть цю дивовижну жінку, і багатьом наступним поколінням вона слугуватиме за високий зразок самопосягати в ім'я вітчизни. Як відзначає лавреат Національної премії України імени Т. Г. Шевченка Леонід Вишеславський,

Гордий надії дух

серед сліз і тривоги

захищала вона

від нелюдських законів

і виходила в бій,

бій суворий, тяжкий,

проти двох

смертоносних драконів

(«Хрест Олени Теліги»).

Полум'яні твори письменниці є міцним підґрунтям для утвердження національної самосвідомості українців, їх згуртування довкола ідеї державності й незалежності.

Н
е
м
ч
е